

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ імені Г. С. КОСТЮКА

Борець Юлія Василівна

УДК 159.923:316.61 (043.3)

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ**

19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Чернігівському національному педагогічному університеті імені Т.Г.Шевченка Міністерства освіти і науки України (м. Чернігів)

Науковий керівник

доктор психологічних наук, професор **Панок Віталій Григорович**, Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи НАПН України, директор

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, професор **Завацька Наталія Євгенівна**, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля МОН України, кафедра соціальної та практичної психології, завідувач (м. Сєвєродонецьк)

кандидат психологічних наук, доцент **Сингаївська Ірина Валентинівна**, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», кафедра психології, завідувач (м. Київ)

Захист відбудеться «28» квітня 2016 р. об 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.453.01 в Інституті психології імені Г.С. Костюка НАПН України за адресою: 01033, м. Київ-33, вул. Паньківська, 2

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України за адресою: 01033, м. Київ-33, вул. Паньківська, 2

Автореферат розісланий «25» березня 2016 р.

В.о. вченого секретаря
спеціалізованої вченої ради

А.М. Грись

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. На етапі радикальних соціально-економічних змін і процесів державотворення, що здійснюються в Україні, зростає роль особистісної відповідальності людини та її громадянської компетентності. Саме тому стратегії самоздійснення особистості на життєвому шляху її розвитку значною мірою пов'язані з уміннями й навичками людини компетентісно орієнтуватися в основних сферах життєдіяльності – суспільно-політичній, економічній, екологічній, моральній, правовій та ін.

Сьогодні в нашій державі створено достатнє нормативно-правове підґрунтя для забезпечення процесу розвитку громадянської активності підростаючого покоління, водночас динамічність сучасного життєвого простору обумовлює утворенню несприятливих психологічних умов для функціонування й розвитку громадян, зокрема молоді та юнацтва. Зниження психологічної безпеки інформаційного середовища, низький рівень толерантності суб'єктів життєдіяльності до негативних впливів оточення, домінуванням високих запитів молодих людей до життя та ряд інших чинників уповільнюють розвиток громадянської активності молоді, яка, на думку вчених, виступає основою громадянської компетентності.

У системі філософських і соціально-психологічних знань громадянська активність розглядається як суспільна активність громадян та прояв діяльнісної природи людини (Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Максименко, С. Рубінштейн), як фактор формування й розвитку людини як особистості (В. Асєєв, О. Асмолов, А. Деркач, В. Мухіна), як чинник розвитку свідомості, самосвідомості, суспільної спрямованості особистості (М. Боришевський, В. Васютинський, М. Слюсаревський), як властивість особистості (В. Семиченко), як детермінанта суспільно-політичного розвитку (К. Гізатов, А. Міскевич, В. Татенко), як чинник політичної участі (Є. Ануфрієв, Л. Гозман, Г. Дилігенський, А. Ключєв, Є. Комаров, Д. Ольшанський, Є. Шестопап). Питання розвитку громадянської активності студентської молоді висвітлені в працях М. Бабкіної, О. Баранкова, Л. Корінної, О. Пометун, Л. Семенюк.

Різноманітні аспекти проблеми компетентності особистості знайшли відображення в роботах багатьох авторів, які досліджували: структуру та основні характеристики компетентності (С. Архипова, С. Гончаров, І. Зимня), професійно-психологічну компетентність (Н. Демидова, Н. Кузьміна, О. Лебедєв, А. Маркова, Л. Мітіна), психологічну компетентність педагогів (Б. Гершунський, О. Гришечко, Н. Демидова), соціально-психологічну компетентність (О. Каменська, Є. Кобилянська, К.Коб'єл), роль компетентності в управлінні соціально-організаційними системами (Дж. Аллен, Дж. Равен, Дж. Хант). Поряд із цим, вивчення громадянської компетентності не виступало раніше в соціальній психології предметом спеціального дослідження.

Актуальність даної дослідницької роботи визначається широким проблемним полем, яке можна презентувати у вигляді протиріччя між соціальною значущістю проблеми й недостатнім рівнем її теоретичної та соціально-психологічної розробленості. В останні роки у наукових психологічних працях були здійснені

спроби вивчати соціальну компетентність, але дослідження, конкретно спрямовані на вивчення громадянської компетентності студентів соціономічного профілю як соціально-психологічного феномену, на даний момент відсутні.

Соціальна значущість та недостатня розробленість проблеми зумовили вибір теми дисертаційного дослідження *«Психологічні особливості громадянської компетентності майбутніх фахівців соціономічного профілю»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження як складова частина входить до науково-дослідної теми кафедри екологічної психології та психічного здоров'я Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка «Методологічні основи розвитку екологічної психології в Україні у контексті громадянського виховання студентської молоді» (протокол № 5 від 16.12.2010 р.). Тему дисертаційного дослідження затверджено вченою радою Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка (протокол № 2 від 01.10.2014 р.) та узгоджено з бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 9 від 23.12.2014 р.).

Об'єкт дослідження: громадянська компетентність студентської молоді.

Предмет дослідження: соціально-психологічні особливості громадянської компетентності майбутніх фахівців соціономічного профілю.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження психологічних особливостей громадянської компетентності майбутніх фахівців соціономічного профілю.

Для досягнення мети дослідження були поставлені такі **завдання**:

1. На основі теоретико-методологічного аналізу підходів до вивчення громадянської компетентності визначити її соціально-психологічну сутність та структурно-функціональні компоненти.

2. Розробити концептуальну модель громадянської компетентності майбутніх фахівців соціономічних професій та емпірично її перевірити.

3. Визначити критерії її сформованості та емпірично дослідити соціально-психологічні особливості у формах прояву громадянської компетентності майбутніх психологів і юристів.

4. Виявити соціальні та психологічні чинники становлення громадянської компетентності в основних сферах життєдіяльності майбутніх фахівців соціономічних професій.

5. Встановити зв'язки і залежності між основними компетенціями громадянської компетентності майбутніх фахівців соціономічних професій.

Теоретико-методологічною основою дослідження є: концептуальні положення системного підходу; принципи детермінізму та єдності свідомості і діяльності в психології (О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, В. Татенко); культурно-історичного розвитку психічних функцій (Л. Виготський); психогенетичного розвитку (С. Максименко); методологічні принципи та основні поняття буденної свідомості (В. Скребець); проблем інтер- та інтраперсональних впливів (В. Скребець, В. Татенко, І. Шлімакова); особливості розвитку психіки юнацтва в контексті життєвого шляху особистості (І. Кон, В. Панок, Г. Рудь); дослідження

середовища як психологічного чинника у формуванні свідомості студентської молоді (І. Кряж, А. Львовичкіна, Ю. Швалб).

Методи дослідження. Для вирішення поставлених задач і досягнення мети на всіх етапах дослідження використано комплекс методів, що включає:

а) *науково-теоретичні методи*: теоретичний аналіз, синтез, узагальнення, систематизація сучасних наукових даних психологічної, філософської, педагогічної, юридично-правової літератури з проблеми дослідження;

б) *обсерваційні методи*: спостереження, бесіди, анкетування, інтерв'ю;

в) *емпіричні*: структурні компоненти громадянської компетентності майбутніх фахівців соціономічного профілю вивчалися за допомогою психодіагностичного комплексу методик, зокрема для дослідження:

- *суспільно-пізнавальної компетенції* були застосовані тестова методика О. Саннікової, О. Кисельової для дослідження рівня психологічної проникливості, тест А. Карпова на визначення рефлексії, методика В. Скребця для з'ясування диспозиційності буденної свідомості за критеріями здорового глузду;
- *нормативно-регулятивної компетенції* використовувалися анкета-опитувальник Т. Панченко для вивчення правової свідомості, методика Д. Безносова для діагностики суб'єктивних ставлень до права, методика В. Скребця для визначення диспозиційності буденної свідомості у сферах моралі й етики;
- *поведінково-діяльній компетенції* застосовувалися опитувальник І. Кряж по вивченню екологічних установок, методика Д. Єрмакова для діагностики особистісної позиції і готовності до вирішення екологічних проблем, методика В. Скребця для діагностики буденної свідомості у сферах моралі, права, економіки та екології;

г) *математико-статистичні*: варіаційний, кореляційний та дисперсійний аналіз, за допомогою яких обчислювались середні значення, їх середньоквадратичні розсіювання, t- критерій Стюдента, ϕ - критерій Фішера, коефіцієнт кореляції r- Пірсона з їхньою подальшою якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням. Статистична обробка результатів дослідження здійснювалася за допомогою пакета статистичних програм SPSS (версія 17.0).

Організація та експериментальна база дослідження. Дослідницька робота передбачала три етапи, які були реалізовані впродовж 2011-2014 років.

На *першому етапі* (2011 р.) було сформульовано мету та завдання, визначено об'єкт і предмет дослідження; здійснено теоретичний аналіз літератури та вибір методів дослідження; з'ясовано обсяг необхідної вибірки методом альтернативного аналізу.

На *другому етапі* (2012-13 рр.) була виділена структура компетенцій за змістовно-функціональною їх визначеністю, побудована теоретична модель громадянської компетентності, проведено збір діагностичної інформації серед майбутніх психологів і юристів.

На *третьому етапі* (2014 р.) проведено констатувальне дослідження, виконано обробку та узагальнення інформації про психологічні особливості складових компетенцій громадянської компетентності майбутніх фахівців соціономічного профілю.

Дослідження проводилося на базі юридичного факультету Чернігівської філії Московського відкритого університету та психолого-педагогічного факультету Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка. В обстеженні взяли участь студенти 2-4 курсів денної та заочної форм навчання. Загалом обстежено 201 особу, із них 112 представників психологічних та 89 – юридичних спеціальностей. За статевими ознаками вибірка розподілилася наступним чином: майбутні фахівці чоловічої статі – 90; жіночої – 111; психологи-чоловіки – 46, психологи-жінки – 66, юристи чоловічої статі – 44, жіночої – 45.

Надійність і вірогідність результатів дослідження були забезпечені науково-методичним обґрунтуванням висхідних теоретичних положень; використанням взаємодоповнюючих методів, що відповідають меті й завданням дослідження, репрезентативністю вибірки; поєднанням кількісного та якісного аналізу отриманих емпіричних даних; застосуванням методів математичної статистики.

Наукова новизна і теоретичне значення роботи полягали в тому, що

Вперше:

- запропоновано поняття громадянської компетентності студентської молоді, яке відображує її спрямованість, зміст та соціально-психологічні механізми утворення;
- розроблено та теоретично обґрунтовано модель громадянської компетентності майбутніх фахівців соціономічного профілю, яка включає такі структурні складові: суспільно-пізнавальна, нормативно-регулятивна, поведінково-діяльнісна компетенції;
- визначено форми прояву громадянської компетентності у найбільш значимих сферах життя – правовій, моральній, економічній, екологічній;
- укладено інтегрований змістовий блок психологічної діагностики складових громадянської компетентності майбутніх фахівців соціономічного профілю;
- встановлено взаємозв'язки між соціально-психологічними компонентами суспільно-пізнавальної, нормативно-регулятивної та поведінково-діяльнісної компетенцій громадянської компетентності студентської молоді.

Поглиблено та уточнено уявлення про психологічну сутність і зміст поняття «компетентність» та її прояви у найважливіших сферах життєдіяльності особистості: моральній, правовій, економічній, екологічній.

Набули подальшого розвитку наукові підходи до порівняльного соціально-психологічного дослідження студентської молоді в процесі її професійної підготовки та методичні підходи щодо розвитку громадянської компетентності майбутніх фахівців соціономічного профілю.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості застосування методичного інструментарію для діагностування суспільних цінностей і громадянської компетентності особистості в професійній підготовці фахівців соціономічних професій, рефлексії та усвідомленні образу власного «Я», соціальної перцепції, розуміння значимості різнопланових суспільних і громадянських практик у житті людини, специфіки професійної належності у ціннісно-смысловому самовизначенні. Теоретичні положення та практичні напрацювання можуть бути використані для впровадження у виховну роботу вишу, формування почуттів національної ідентичності, патріотизму, етнічної гідності українця. Матеріали

дослідження знайшли своє відображення в розробці окремих тем з навчальних дисциплін «Вступ до спеціальності», «Економічна психологія», «Політична психологія», «Етнічна психологія», «Загальна психологія», «Екологічна психологія», ряду спеціальних курсів у навчальних програмах підготовки як психологів, так і юристів - «Психологія буденної свідомості», «Психологія здорового глузду», «Психогігієна», «Психотерапія», «Психологічна корекція», «Основи психологічної саморегуляції».

Результати наукового дослідження **впроваджено** в навчальний процес Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка (довідка № 11 від 23.04.2014 р.), Чернігівського юридичного коледжу Державного департаменту пенітенціарної служби України (довідка № 1/909 від 24.04.2015 р.), Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського (довідка № 10310/346 від 18.03.2015 р.), Східноукраїнського національного університету імені Лесі Українки (довідка № 03-29/02/1412 від 30.04.2015 р.).

Особистий внесок здобувача. Укладені наукові положення, одержані теоретичні та емпіричні результати, є самостійним внеском автора в розробку проблеми громадянської компетентності представників таких соціономічних професій, як психолог і юрист. У науковій статті, підготовленій у співавторстві, доробок здобувача, що полягає в емпіричному зборі матеріалів дослідження та їх осмисленні складає більше, ніж 50% усієї роботи. Розробки та ідеї, що належать співавторам чи співробітникам, у дисертації не використані.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й результати дослідження були обговорені на науково-практичних конференціях, зокрема:

- *міжнародних* – VI Міжнародна науково-практична конференція «Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми» (Чернігів, 2011); VII Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми екологічної психології» (Київ, 2012);

- *всеукраїнських* – Всеукраїнська наукова конференція «Перші сіверянські соціально-психологічні читання» (Чернігів, 2010); XI Всеукраїнська науково-практична конференція, присвячена пам'яті В.В.Третяченко «Соціально-психологічні проблеми трансформації сучасного суспільства» (Луганськ, 2011); Всеукраїнська наукова конференція, присвячена 90-річчю засновника Ленінградської-Санкт-Петербурзької школи соціальної психології Є.С.Кузьміна «Другі сіверянські соціально-психологічні читання» (Чернігів, 2011); Всеукраїнська наукова конференція «Треті сіверянські соціально-психологічні читання» (Чернігів, 2012); Всеукраїнська науково-практична конференція «Психологічне діагностування в роботі практичного психолога» (Умань, 2013); Всеукраїнська наукова конференція «П'яті сіверянські соціально-психологічні читання» (Чернігів, 2014);

- *регіональних* - Фестиваль практичної психології «Гармонія» (Чернігів, 2011).

Публікації з теми дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження висвітлено у 8 публікаціях, із них: 6 статей у наукових фахових виданнях, включених до переліку, затвердженого МОН України, та 1 – одноосібна стаття у зарубіжному виданні, що включене до міжнародних наукометричних баз; 1 стаття в інших наукових виданнях.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (258 найменувань, із них 21 – іноземними мовами), 16 додатків (на 27 сторінках). Повний обсяг дисертації становить 238 сторінок, основний обсяг викладено на 182 сторінках. Робота містить 15 таблиць (на 16 сторінках), 12 рисунків (на 10 сторінках).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, ступінь її розробленості, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, теоретико-методологічні основи та методичну базу дослідження. Висвітлено наукову новизну, практичне значення роботи, наведено відомості про апробацію результатів дослідження, впровадження їх у практику та відомості про структуру й обсяг роботи.

У **першому розділі** *«Теоретико-методологічний аналіз дослідження психологічних особливостей громадянської компетентності особистості»* здійснено аналіз проблеми психологічної компетентності, розглянуто її складові, критерії, зроблено огляд основних наукових підходів до її вивчення. Проаналізовано методологічні засади соціальної компетентності як основи компетентності громадянської. Визначено поняття громадянської компетентності.

В обіг психологічної науки і практики саме поняття «компетентність» увійшло досить активно і його стали тлумачити як високий рівень майстерності, професіоналізму чи кваліфікований підхід в освіті.

Компетентність вивчають із різних позицій не тільки за предметним спрямуванням (філософське, педагогічне, психологічне), за сферами застосування (соціальна, індивідуально-психологічна, професійна), але і в різних науково-теоретичних психологічних підходах. Компетентність розглядали в контексті феноменологічного підходу (К. Багатоциренова, Є. Бондаревська, М. Холодна), у діяльнісному підході в психології (Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн), у біхевіоріальному підході (А. Бохнер, К. Келлі), у когнітивній психології (Дж. Вайнманн, Н. Хомський), в інформаційному підході (А. Бандура, І. Семенов), у соціально-адаптивному підході (Е. Еріксон, Л. Петровська, Л. Столяренко), у гуманістичному підході (М. Геттінгер, Н. Пезешкіан, К. Роджерс, Д. Фрейберг), з позицій системного підходу (Н. Блавберг, Т. Браже, М. Міншин, Дж. Равен, В. Третьяченко).

У психологічній літературі визначення психологічної компетентності відрізняються як змістовно, так і термінологічно та концептуально. Компетентність визначають як складну особистісну характеристику людини, як інтегровану якість особистості, її обізнаність, умілість, вправність, у розкритті яких звертаються до принципів системності в організації психічних явищ. Науково обґрунтовано, що структурно будь-яка компетентність складається з ряду компетенцій.

В основі громадянської компетентності лежить соціальна компетентність, яку вчені визначають як: сукупність знань про соціальну реальність і сукупність вмінь, що забезпечують ефективний перебіг взаємодії в системі ділових і особистісних стосунків із врахуванням досвіду, цінностей і соціальних умов (І. Губаревич); найвищий рівень соціальної активності, що досягається завдяки гармонізації соціальних проблем та ціннісних орієнтацій особистості (Г. Беліцька); наявність

вміння і здатності застосовувати набутий досвід відповідно до правил та норм, що прийняті в даній культурі (Т. Яценко). Соціальну компетентність розглядають за функціями і ступенями складності (К. Коб'єл), зокрема: соціальної перцепції, активної взаємодії, аттитюдів ставлення, ідентифікації, узгодженості думок і позицій, орієнтування у людському оточенні, інтеграції загального, соціального та особистісного досвіду, соціальної адаптації.

У психолого-педагогічних, суспільно-філософських, соціально-психологічних визначеннях акумульовано багато смислів, які набувають соціально-психологічних значень та можуть бути спроектованими в площину саме громадянської компетентності, до них відносять суб'єктивно значущі психологічні знання, уміння та навички; особистісні властивості, ставлення до дійсності; саморозвиток, самовдосконалення та саморегуляція особистості, психологічні позиції.

Поняття громадянської активності та громадянської позиції особистості є базовими у визначенні категорії громадянської компетентності. Опрацювання теоретичного доробку наукової літератури вказує, що громадянська активність зводиться до категорій: соціальної активності й суспільної взаємодії; громадянської, суспільно-значущої діяльності, яку здебільшого розглядають через потреби, мотиви, дії, вчинки; якостей особистості, її спрямованості, ціннісних орієнтацій та ставлень, і, навіть, психічних станів у суспільній сфері взаємодії. Громадянська позиція особистості найбільш чітко виявляється через самовизначеність людини в суспільному житті, уявлення про світ, державу і право, мораль, гуманність і демократію, власне місце та роль у громадянській взаємодії, де важливе значення відводиться зрілості процесів соціального гнозису (О. Пометун, Л. Шангіна).

Сукупно громадянська активність та громадянська позиція утворюють особистісну громадянськість – фундаментальну, інтегральну, духовно-моральну якість, світоглядно-психологічну характеристику особистості, яка проявляється в інтелектуальній, емоційно-ціннісній, діяльнісній сферах та цілеспрямовано формується в умовах громадянського виховання (І. Сопівник).

Беручи до уваги вище викладене, ми визначаємо поняття **громадянської компетентності** студентської молоді як особистісну властивість, що відтворює рівень кваліфікованості (здатності, підготовленості), ерудованості та конгруентної вправності особистості у здійсненні громадського і суспільного життя згідно із правовими і моральними нормами сучасного людині громадянського суспільства.

У контексті даного дослідження громадянська компетентність розглядається нами як суспільно-практична за змістом і спрямуванням, проте соціально-психологічна за механізмами і формами прояву.

У другому розділі **«Загальна характеристика теоретичної моделі громадянської компетентності, методів, етапів та організації дослідження»** охарактеризовано специфіку професій соціономічного профілю, обґрунтовано методологічні засади та представлено створену концептуальну модель громадянської компетентності майбутніх фахівців соціономічного профілю, проаналізовано виокремлені компетенції, що складають структуру громадянської компетентності. Описано організацію емпіричного дослідження, охарактеризовано вибірку обстежених.

Проведений теоретичний аналіз показав, що останнім часом активно входять в обіг суспільної практики поняття «соціономічні професії». До цієї групи професій дослідники відносять ті, що, згідно з класифікацією Є. Климова, входять до типу «людина-людина». Предметом професійної діяльності фахівця соціономічного профілю постає соціальна взаємодія, а змістом – різні аспекти її відтворення в суспільстві. Визначено, що особливостями формування громадянської компетентності майбутніх фахівців соціономічних професій є досягнення високого рівня розвитку у них моралі та етики у взаємодії з людьми, результатом чого є спрямованість на розвиток професіоналізму як громадянський сенс та готовність допомогти іншим у захисті їх особистих та громадянських прав. Особливе значення у цьому контексті відводене професіям психолога та юриста.

Методологічною основою під час створення моделі громадянської компетентності вступили теоретичні уявлення про: життєвий шлях особистості (В. Роменець, Л. Сохань, В. Панок), психогенетичний розвиток (С. Максименко), діалектичну єдність психіки і діяльності (Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн), системність в організації психіки (Б. Ломов). Значимими для моделювання соціально-психологічних особливостей громадянської компетентності були дослідження професійної компетентності (С. Архипова, Н. Волянчук, Є. Климов), психологічної компетентності (Ж. Граніна, Н. Демидова, Л. Лазаренко), взаємозв'язків соціальної компетентності з життєвими цінностями (К. Гріффін, Р. Каплан, Д. Коул).

На основі узагальнень вітчизняних і зарубіжних досліджень проблеми компетентності запропоновано концептуальну модель громадянської компетентності майбутніх фахівців соціономічних професій (рис.1).

Розроблена модель являє собою єдність трьох компетенцій: суспільно-пізнавальної (рефлексивно-перцептивна функція психіки), нормативно-регулятивної (суспільні механізми узгодження і врегулювання соціальної взаємодії – суспільна мораль і юридичне право) та поведінково-діяльнісної (відповідні психологічні диспозиції у найбільш значимих поведінково-діяльнісних формах прояву), ціннісно-сміслова орієнтація у сферах моралі, права, економіки й екології.

Функціональним компонентом суспільно-пізнавальної компетенції виступає соціальне сприйняття суб'єктів громадянської взаємодії, яке психологічно проявляється в процесах соціальної перцепції, рефлексії та здорового глузду. Залучення категорії здорового глузду обумовлене орієнтованістю громадянської компетентності на широкий загальний буденний свідомості, що ґрунтується на життєвій практиці, індивідуальному досвіді, емпіричних витоках повсякдення майбутніх фахівців соціономічного профілю.

Соціально-психологічним компонентом нормативно-регулятивної компетенції громадянської компетентності визначено управління (узгодженість) суспільно спрямованої громадянської взаємодії. Функціональними проявами такої взаємодії є мораль як один із основних способів регулювання громадянської поведінки та діяльності людини у суспільстві за допомогою формально не санкціонованих державою норм і правил, а також юридичне право, яке визначає правову культуру й правову свідомість особистості.

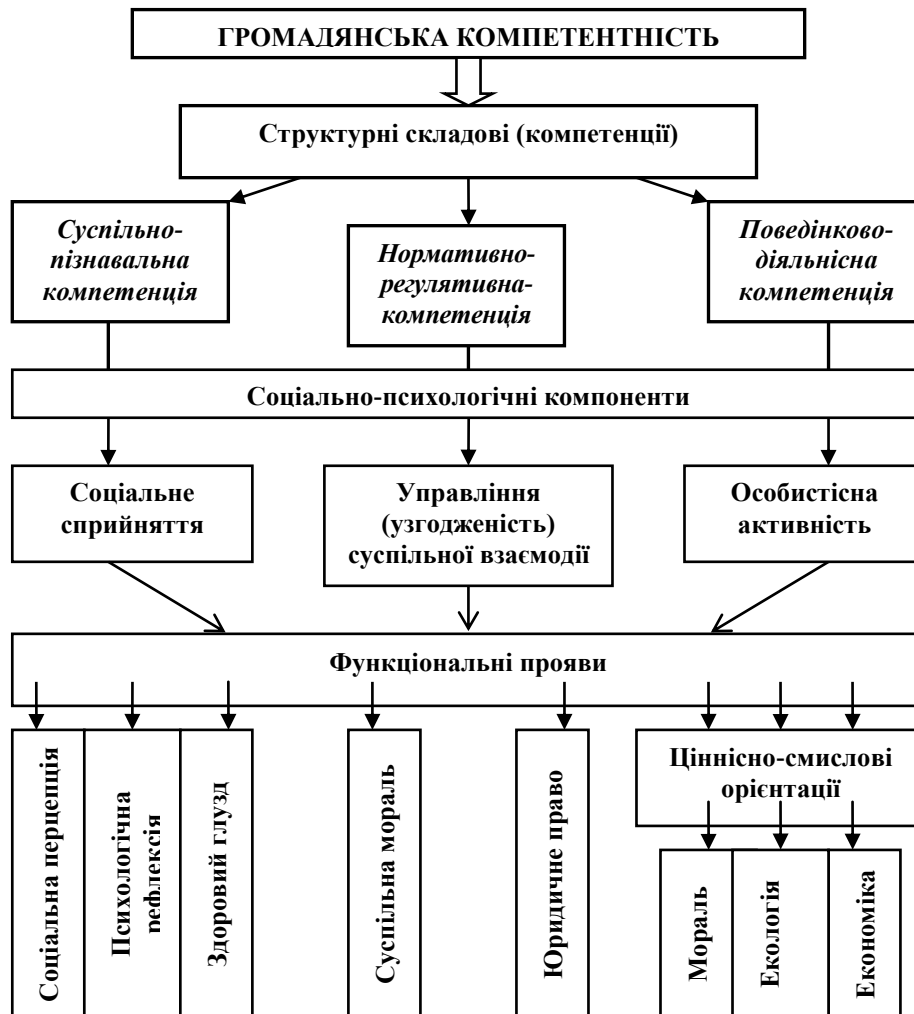

Рис.1. Концептуальна модель громадянської компетентності майбутніх фахівців соціономічного профілю

Функціональне наповнення поведінково-діяльнісної компетенції громадянської компетентності забезпечує диспозиційність особистісної активності. Цей компонент спроектований у площину ціннісно-сміслових орієнтацій (диспозицій) за поведінковими проявами у життєво важливих сферах суспільного життя: моральній, правовій, економічній та екологічній.

Таким чином, у дослідженні взято до розгляду суспільно-психологічні механізми громадянської компетентності (соціальна перцепція, рефлексія, мораль, право, поведінкові диспозиції), а не змістове її наповнення (патріотизм, громадянська активність та ін., що є предметом формувальних, здебільшого педагогічних досліджень).

У третьому розділі *«Емпіричне дослідження громадянської компетентності майбутніх фахівців соціономічного профілю»* представлено результати дослідження складових (компетенцій) громадянської компетентності студентської молоді. Здійснено порівняльний аналіз структурних і функціональних форм прояву громадянської компетентності за статево-професійними ознаками,

описано кореляційні зв'язки і залежності між окремими компетенціями громадянської компетентності майбутніх фахівців соціономічного профілю.

Вивчення структур компонентів *суспільно-пізнавальної компетенції*, зокрема соціальної перцепції, рефлексії і здорового глузду дозволило виявити й уточнити ряд сутнісних положень стосовно сфери громадянського пізнання майбутніми фахівцями соціономічних професій. Соціальна перцепція за психологічними механізмами (створення образу суб'єкта суспільної взаємодії – іншої людини, групи, спільноти, як і корекції цього образу, інтерпретації, спрямованості на розуміння та ін.) та формами прояву має ряд психологічних особливостей (табл.1).

Таблиця 1

Вираженість механізмів соціальної перцепції у майбутніх психологів і юристів

Показники механізмів соціальної перцепції	Загальна вибірка, n= 201		Психологи, n= 112		Юристи, n= 89		ф- крит. Фішера
	X	σ	X	σ	X	σ	
Психологічна проникливість	0.38	4.821	0.82	5.180	0.20	4.215	0.001
Соціальна інтуїція	1.90	4.676	2.00	4.871	1.85	4.327	-
Спрямованість на розуміння	0.58	4.538	0.33	4.659	0.93	4.391	0.05
Психологічна інтерпретація	0.81	5.330	1.61	5.587	0.34	4.774	0.001
Самостійність створення образу	1.22	4.796	1.63	5.023	0.67	4.436	0.05
Неупередженість (безсторонність)	-0.50	4.848	-0.36	5.046	0.78	4.541	0.05
Цілісність образу-уявлення	-0.90	4.679	-1.19	4.713	0.39	4.578	0.01
Гнучкість коригування образу	1.34	4.147	1.92	4.053	0.49	4.179	0.001

Примітка: X – середнє арифметичне значення; σ – середньоквадратичне відхилення

За даними табл.1 найбільш вираженою за кількісними ознаками виступила «соціальна інтуїція» як у загальній вибірці ($X=1,90$), так і в об'єднаних групах психологів ($X=2,00$) та юристів ($X=1,85$). Найменше значення у змісті соціальної перцепції належить компоненту «цілісність образу-уявлення» ($X=-0,90$). Даний факт свідчить про те, що образ-уявлення соціальних суб'єктів сприйняття у загальній вибірці обстежених в цілому виявляє тенденцію до фрагментарності, розрізненості, дискретності. Як з'ясувалося в дослідженні, глибина сприйняття соціального суб'єкта, «психологічна проникливість» досліджуваних загальної вибірки знаходиться на низькому рівні позитивних значень ($X=0,38$). Показник «психологічної проникливості» виявився значно нижчим за показник «спрямованості на розуміння» ($X=0,58$).

Як юристи, так і психологи є психологічно не проникливими у соціальному сприйнятті, соціальна перцепція у них, зазвичай, емпірично зумовлена, ситуативно залежна, інтуїтивно протирічлива.

У психологів жіночої статі порівняно більше виражена соціальна інтуїція ($X=2,48$ у жінок; $X=0,58$ у чоловіків), тому перцептивно вони продуктивніші. Психологи чоловічої статі відносно самотійніші у створенні соціального образу ($X=2,84$ у чоловіків; $X=0,71$ у жінок). Жінкам-юристам ($X=-0,42$) та, особливо чоловікам юристам не вистачає зваженості у створенні образу соціальної перцепції, але при цьому, юристи чоловічої статі схильні до демонстративної самотійності (сміливості) ($X=2,28$) у створенні образу. Для всіх обстежених майбутніх фахівців соціономічного профілю, як з'ясувалося, притаманною є втрата цілісності образу (дискретність, фрагментарність) значною мірою через упередженість сприйняття.

В основі соціальної перцепції лежать процеси рефлексії. Відсутність навичок і схильностей до використання рефлексивних процесів – загальна тенденція, характерна для обстежених майбутніх фахівців соціономічних професій. У них немає сформованої потреби до рефлексії. Навички довільної рефлексії практично відсутні як у майбутніх юристів (7,3%), так і в майбутніх психологів (2,5%). Здійснюється рефлексія, зазвичай, ситуативно, спонтанно, не цілеспрямовано.

Психологічні механізми рефлексії і соціальної перцепції проявляються комплексно у здоровому глузді особистості. Вважається, що у здоровому глузді врівноважується раціональне й емоційне в пропорційних одне до одного співвідношеннях. У дослідженні встановлено, що чутливість (критичність) здорового глузду у психологів більш висока ($k=1,018$), ніж у юристів ($k=1,008$).

Нормативно-регулятивна компетенція в проявах моральної складової громадянської взаємодії є досить різною для психологів і юристів. Для психологів, особливо жіночої статі, важливого значення моральність громадянського життя набуває з приводу особистісної включеності, честі, гідності, справедливості, порядності («Я-концепція»), а для юристів, особливо чоловічої статі, стосовно внутрішніх пізнавально-гностичних протиріч між потребами громадянського самоствердження і суспільними проблемами сучасного життя (пізнавальна сфера).

Нормативно-регулятивна компетенція, що охарактеризована юридично-правовою обізнаністю, проявляється на рівні побутових уявлень і принципово не відрізняється у психологів та юристів як чоловічої, так і жіночої вибірок. Як показали результати дослідження, юридичне право у розумінні особистісної значущості – як свобода та обґрунтованість поведінки людей відповідно до чинних нормативно-правових актів – підтримується майбутніми правниками. Проте, прийняття юридичних законів як головного принципу життя, притаманне юристам із загальної вибірки лише у 7,3% від однойменної вибірки. Із загальної вибірки обстежених, саме юристи, хоч і невеликою мірою, але дотримуються переконань у тому, що юридичне право – основний принцип своїх стосунків з людьми – 20,7%, на відміну від психологів – 6,8%.

Для більшості обстежених цінність юридичних знань набувається за певних обставин і ситуацій. Якщо порівнювати загалом юристів і психологів, то саме психологи більше схильні до цього твердження (81,1%), натомість у юристів цей відсотковий показник складає 72,0% ($P \leq 0.01$).

Більшість із обстежених дотримуються визначення для себе права у розумінні порядку (30,2%). Якщо порівнювати психологів та юристів загальної вибірки, то саме юристи (31,7%) віддають перевагу такому визначенню права. Незначна

кількість з обстежених (10,9%) визнає поняття «право» як можливість вирішення життєво проблемних справ, як серед психологів, так і серед юристів. Разом з тим, незначна кількість з опитаних вважають, що сенс поняття «право» – захищеність. Це в основному юристи із загальної вибірки (11,0%) та психологи жіночої статі (10,6%), відмінності статистично не значимі ($P > 0,05$).

Юристи (62,2%) вважають, що вирішення правових проблем чи ситуацій не можливе без правових норм, відповідних усвідомлень і переконань. Натомість психологи, як чоловічої статі (35,8%), так і жіночої (34,8%), мають майже вдвічі менший показник у даному твердженні в порівнянні з юристами. Статистично значимі відмінності ($P \leq 0,001$). Констатовано, що світоглядні позиції і психологів, і юристів не відрізняються зрілістю та послідовністю громадянсько-правової нормативно-регулятивної компетенції.

Диспозиційність *поведінково-діяльнісної компетенції* громадянської компетентності майбутніх фахівців соціономічного профілю досить чітко презентують моральна, екологічна, економічна і правова сфери життєдіяльності.

Для майбутніх фахівців соціономічного профілю жіночої статі характерним є визнання екологічних проблем регіонального рівня та схильність до матеріально-фінансових пріоритетів на противагу екологічним. Жінки-психологи здебільшого стурбовані глобальними екологічними змінами у довкіллі, не заперечують їх і не ідентифікують з матеріально-фінансовими, до того ж, дотримуються здебільшого біоцентричних світоглядних позицій. Проте, якщо ціннісно-сміслові спрямування у сфері екологічних проблем для жінок-психологів є провідними, то для юристів (чоловіків і жінок) вони не є значущими. Варто відмітити, що еколого-економічна компетенція не звучить у «Я-концепції» майбутніх юристів, тоді як у психологів (особливо жіночої статі) вона ще й посилюється моральним змістом.

Соціально-психологічні зв'язки та співвідношення між досліджуваними компетенціями проявилися своєрідними комплексами кореляційних плеяд громадянської компетентності чоловіків та жінок майбутніх психологів і юристів. У кореляційній плеяді загальної вибірки емпірично не виділяються окремі ядерні комплекси або сполучення ознак, які могли б виступати для громадянської компетентності узагальнено інтегруючими.

Кореляційні плеяди зв'язків за виділеними компетенціями громадянської компетентності юристів як чоловічої, так і жіночої статі виявилися розосередженими, такими, що складають враження аморфності, внутрішньої неорганізованості, дифузності, які здебільшого ізолюються від поведінково-діяльнісної компетенції. Кореляційна плеяда майбутніх психологів чоловічої статі містить дві відмінні частини, одна з них відносно структурована з помірно насиченими зв'язками і залежностями, друга – дифузна, мало організована. Кореляційна плеяда компетентнісних зв'язків і відношень у психологів жіночої статі досить очевидно інтегрована екологічним чинником, а тому являє собою внутрішньо організовану систему (рис.2).

Пучкоподібна форма розташування громадянських компетенцій майбутніх психологів жіночої статі своєю впорядкованістю ніби висвітлена променем особистісних сенсів предметної сфери екологічного спрямування (ознака 35).

Там, де з'являється системоутворювальна ланка, кореляційна плеяда якостей та ознак, окремих компетенцій концентрується, набуває ознак цілісності, системності. Відносна системність в організації зв'язків окремих (розглянутих у дослідженні) ознак концептуально виділених компетенцій, яка спостерігається на моделі психологів жіночої статі, може вказувати на критеріальну теоретико-емпіричну їх адекватність і доцільність та орієнтувати подальші дослідження у напрямі залучення цих психологічних механізмів до формування і розвитку громадянської компетентності майбутніх фахівців соціономічного профілю.

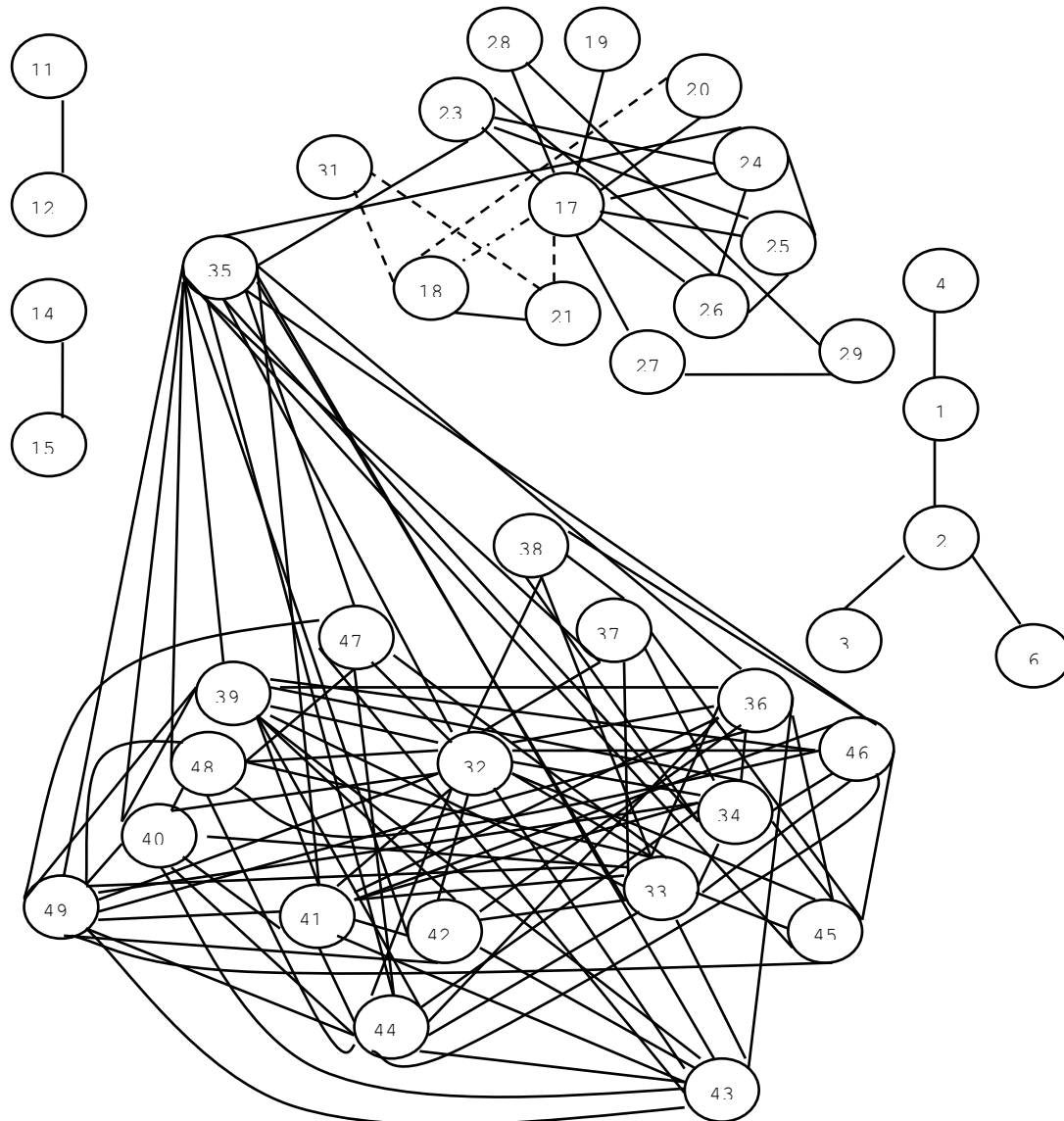

Рис. 2. Кореляційна плеяда показників компетентнісних шкал у вибірці обстежених майбутніх психологів жіночої статі

Умовні позначення: 1- психологічна проникливість; 2-соціальна інтуїція; 3-направленість на розуміння; 4 – психологічна інтерпретація; 6- неупередженість; 11 – правовий фетишизм; 12 – правовий ідеалізм; 14 – правовий скептицизм; 15 – правовий нігілізм; 17 – глобальні екологічні цінності; 18 – заперечення екологічних цінностей; 19 – екологічний індивідуалізм; 20 – біологічні цінності; 21 – фінансово-матеріальні цінності; 23 – ретроактивна рефлексія; 24 – актуальна

рефлексія; 25 – проактивна рефлексія; 26 – рефлексія у спілкуванні і взаємодії; 27 – екологічний потребова-мотиваційний компонент; 28 – екологічний когнітивний компонент; 29 – компонент практичної діяльності в екології; 31 – предметна (ціннісно-смилова) сфера поведінки і діяльності; 32 – предметна (ціннісно-смилова) сфера моральної поведінки; 33 – предметна (ціннісно-смилова) сфера правової поведінки; 35 – предметна (ціннісно-смилова) сфера екологічної поведінки; 36 – когнітивна складова у сфері моралі; 37 – когнітивна складова у правовій сфері; 38 – когнітивна складова в економічній сфері; 39 – когнітивна складова в екологічній сфері; 40 – моральна спрямованість поведінки і діяльності; 41 – правова спрямованість поведінки і діяльності; 42 – економічна спрямованість поведінки і діяльності; 43 – екологічна спрямованість поведінки і діяльності; 44 – моральна спрямованість «Я-концепції»; 45 – правова спрямованість «Я-концепції»; 46 – економічна спрямованість «Я-концепції»; 47 – екологічна спрямованість «Я-концепції»; 48 – раціональна складова здорового глузду; 49 – емоційна складова здорового глузду.

Отже, з матеріалів емпіричного дослідження слідує, що за наявності розвинених компетенцій за умови, що вони набувають змістовного спрямування громадянськості (у нашому випадку екологічності) як інтегруючого, системоутворювального чинника, можна цілеспрямовано формувати громадянську компетентність майбутніх фахівців соціономічних професій. Але кожна з виділених компетенцій потребує соціально-психологічного розвитку і вдосконалення.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі представлено теоретико-емпіричне узагальнення та нове вирішення суспільно важливої наукової проблеми громадянської компетентності майбутніх фахівців соціономічного профілю. Результати дослідження засвідчили досягнення мети й ефективність розв'язання поставлених завдань, що дозволило зробити відповідні висновки:

1. Систематизація наукових поглядів дала можливість визначити громадянську компетентність студентської молоді як особистісну властивість, що відтворює рівень кваліфікованості (здатності, підготовленості), ерудованості та конгруентної вправності особистості в здійсненні громадського і суспільного життя згідно із правовими та моральними нормами сучасного людини громадянського суспільства.

Громадянську компетентність майбутніх фахівців соціономічного профілю охарактеризовано як суспільно-практичну за спрямуванням і змістом та соціально-психологічну за механізмами і формами прояву у найбільш значимих сферах життя – правовій, моральній, економічній, екологічній.

2. Запропоновано концептуальну модель громадянської компетентності майбутніх фахівців соціономічного профілю, що включає в себе основні компетенції: суспільно-пізнавальну, нормативно-регулятивну, поведінково-діяльнісну.

Соціально-психологічним компонентом суспільно-пізнавальної компетенції є категорія соціального сприйняття, функціональними проявами – соціально-психологічне пізнання особистості, зокрема соціальна перцепція, рефлексія, здоровий глузд. У якості соціально-психологічного компоненту нормативно-регулятивної компетенції виступає узгодженість суспільної взаємодії, що проявляється через рівень сформованості суспільної моралі та права. Поведінково-діяльнісна компетенція обумовлена особистісною активністю людини. Ця компетенція функціонально

реалізується у поведінкових диспозиціях й ціннісно-сміслових орієнтаціях молоді у сферах моралі, права, економіки й екології.

3. За результатами емпіричного дослідження виявлено, що загалом суспільно-пізнавальна компетенція в майбутніх фахівців соціономічних професій за рівнями прояву соціальної перцепції, рефлексії і здорового глузду є недостатньо сформованою для суспільної визначеності й розвитку громадянської компетентності.

У майбутніх психологів, порівняно з юристами, більш вираженою є соціальна інтуїція. Як юристи, так і психологи виявилися психологічно не проникливими в соціальному сприйнятті, соціальна перцепція у них, зазвичай, емпірично зумовлена, залежна від ситуації, інтуїтивно протирічлива. Потреби і навички довільної рефлексії практично відсутні як у майбутніх юристів, так і в майбутніх психологів. Здійснюється рефлексія переважно ситуативно, спонтанно, не цілеспрямовано, часто хаотично. У дослідженні встановлено, що чутливість (критичність) здорового глузду у психологів більш висока, ніж у юристів як з боку раціональної, так і з підтримки емоційної складової.

З'ясовано, що за нормативно-регулятивною компетенцією громадянської компетентності активність майбутніх фахівців соціономічного профілю в моральних проявах є досить визначеною. І майбутні психологи, і майбутні юристи у поведінці й діяльності орієнтовані на моральні принципи громадянської взаємодії. Емпіричним дослідженням встановлено, що провідною у реалізації моралі й етики для майбутніх психологів являється «Я-концепція», а для майбутніх юристів – пізнавальна сфера.

У юридично-правовій сфері нормативно-регулятивна компетенція громадянської компетентності вказує на недостатній рівень розвитку. На думку майбутніх юристів суспільні взаємини мають врегулюватись правовими нормами і внутрішніми переконаннями громадян, а з погляду психологів – здебільшого міжособистісною довірою і моральними принципами.

Як встановлено дослідженням, у поведінково-діяльнісній компетенції громадянської компетентності диспозиції моральних мотивів і цінностей превалюють над економічними і матеріальними, при цьому для майбутніх фахівців соціономічного профілю чоловічої статі характерним є визнання екологічних проблем регіонального рівня, психологи, здебільшого жіночої статі, стурбовані глобальними екологічними змінами у довкіллі.

4. Виявлено, що основними соціально-психологічними чинниками становлення громадянської компетентності майбутніх фахівців соціономічних професій у суспільно-політичній сфері життєдіяльності є соціальне сприйняття, соціальна інтуїція, розуміння суб'єкта соціальної взаємодії; у правовій сфері – правова обізнаність, правовий реалізм; в моральній сфері – моральна спрямованість особистості, моральні цінності; в екологічній сфері – екологічні установки, екологічні ціннісно-сміслові орієнтації.

5. На підставі математичного аналізу результатів емпіричного дослідження констатовано, що соціально-психологічні зв'язки між досліджуваними компетенціями майбутніх психологів і юристів, як чоловічої, так і жіночої вибірок, виявилися, здебільшого, суперечливими, часто невизначеними в основному у

суспільно-пізнавальній компетенції. Поряд із цим, установлені зв'язки, зазвичай, детерміновані моральними та екологічними чинниками у поведінково-діяльнісній компетенції громадянської компетентності майбутніх фахівців соціономічного профілю.

Кореляційні плеяди компетентнісних зв'язків і залежностей помірно розосереджені через відсутність узагальнено-інтегруючих чинників. Установлено, що важливого значення для цілісного спрямування окремих компетенцій в інтегрований комплекс громадянської компетентності набувають рефлексивні та соціально-перцептивні процеси психіки, які, у даному разі, є недостатніми для забезпечення внутрішньої психологічної єдності, системності громадянської компетентності майбутніх фахівців соціономічного профілю.

Проведене дослідження не претендує на вичерпний розгляд проблеми громадянської компетентності майбутніх фахівців соціономічного профілю. **Перспективи** вбачаються у вивченні соціально-пізнавальних психологічних процесів соціальної перцепції та рефлексії у громадянсько-компетентнісному спрямуванні, а також формуванні громадянського ядерного сенсоутворення самосвідомості в освітньому процесі вищої професійної школи у контексті підготовки майбутніх фахівців соціономічного профілю.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях, включених до переліку, затвердженого МОН України:

1. Борець Ю. В. Моральні і правові норми регулювання життєдіяльності у свідомості старшокласників / Ю. В. Борець, В. О. Скребець // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки / Чернігів. нац. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка ; голов. ред. М. О. Носко. – Чернігів, 2010. – Вип. 82, т. 1. – С. 52–57.
2. Борець Ю.В. Громадянська компетентність особистості у контексті соціальної психології / Ю. В. Борець // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки / Чернігів. нац. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка ; голов. ред. М. О. Носко. – Чернігів, 2011. – Вип. 84, т. 1. – С. 37–41.
3. Борець Ю.В. Особливості прояву правової свідомості у контексті повсякденного буття / Ю. В. Борець // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб наук. праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України: за ред. С.Д. Максименка. – К., 2011. – т. XIII. – Част. 3. – С. 55-64.
4. Борець Ю.В. Саморефлексія факту судимості у свідомості умовно засуджених людей / Ю. В. Борець // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки / Чернігів. нац. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка ; голов. ред. М. О. Носко. – Чернігів, 2012. – Вип. 103, т. 1. – С. 26–30.

5. Борець Ю. В. Порівняльний аналіз психологічних механізмів соціальної перцепції українських та російських майбутніх психологів і юристів / Ю. В. Борець // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки / Чернігів. нац. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка ; голов. ред. М. О. Носко. – Чернігів, 2014. – Вип. 121, т. 1. – С. 44–49.
6. Борець Ю.В. Концептуальна модель громадянської компетентності / Ю. В. Борець // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки / Чернігів. нац. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка ; голов. ред. М. О. Носко. – Чернігів, 2015. – Вип. 128 – С. 24–28.

Статті у зарубіжних періодичних виданнях:

7. Борець Ю. В. Социально-психологические контуры в исследовании гражданской компетентности / Ю. В. Борець // Гуманитарный вектор. Серия: Педагогика. Психология. – 2014. – № 1 (37). – С. 100–107.

У матеріалах інших видань:

8. Борець Ю.В. Служба пробації: історія виникнення та її впровадження в Україні /Ю.В. Борець // Сучасний стан та перспективи розвитку кримінально-виконавчої інспекції. – К., 2014. – С. 23-27.

АНОТАЦІЇ

Борець Ю.В. Психологічні особливості громадянської компетентності майбутніх фахівців соціономічного профілю. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи. – Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України. – Київ, 2016.

Дисертаційне дослідження присвячене вивченню психологічних особливостей громадянської компетентності майбутніх фахівців соціономічних професій – психолога і юриста. Теоретично встановлено, що самоздійснення особистості, як і громадянська компетентність, значною мірою пов'язуються з уміннями й навичками людини орієнтуватися в основних сферах життєдіяльності – правовій, моральній, економічній, екологічній.

Представлено авторську теоретичну модель громадянської компетентності фахівців соціономічного профілю, яка включає основні компетенції: суспільно-пізнавальну, нормативно-регулятивну та поведінково-діяльнісну.

Емпірично досліджено критерії сформованості громадянської компетентності майбутніх психологів та юристів. Здійснено порівняльний аналіз результатів за статевими відмінностями. Визначено кореляційні зв'язки і залежності між компетенціями громадянської компетентності, контурно окреслено соціально-психологічні проблеми та протиріччя.

Ключові слова: громадянська компетентність; суспільно-пізнавальна компетенція, нормативно-регулятивна компетенція, поведінково-діяльнісна

компетенція; основні сфери життєдіяльності: моральна, правова, екологічна, економічна, соціономічні професії.

Борец Ю.В. Психологические особенности гражданской компетентности будущих специалистов социономического профиля. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.05 – социальная психология; психология социальной работы. - Институт психологии имени Г.С. Костюка НАПН Украины. – Киев, 2016.

В диссертационной работе представлен анализ научно-теоретических концепций и подходов к изучению проблемы гражданской компетентности в отечественной и зарубежной психологической науке. Установлено, что самоутверждение личности на жизненном пути развития, как и гражданская компетентность, в значительной степени обуславливается умениями и навыками человека ориентироваться в основных сферах жизнедеятельности – правовой, экономической, моральной, экологической. Существующий опыт в организации такой практики в образовательном процессе не обеспечивает должным образом формирования гражданских компетенций выпускников ВУЗов.

Показано, что компетентность в последнее время изучается с разных позиций не только по сферам применения (социальная, индивидуально-психологическая, профессиональная), по предметной направленности (философская, педагогическая, психологическая), но и по разным научно-теоретическим подходам (деятельностный, бихевиориальный, когнитивный, гуманистический и др.). Отмечено, что во всех подходах компетентность понимается с позиций системности в организации психики как интегрированное качество личности, которое обеспечивает результативность ее поведения и деятельности.

В диссертации обосновывается методологическая основа исследования, разрабатывается теоретическая модель гражданской компетентности, которая включает основные компетенции: общественно-познавательную, нормативно-регулятивную и поведенчески-деятельностную, что позволило осуществить эмпирическое исследование особенностей гражданской компетентности будущих специалистов социономических профессий – психологов и юристов, а также установить корреляционные связи между компетенциями гражданской компетентности.

Показано, что гражданская компетентность в значительной степени обусловлена уровнем зрелости познавательной сферы личности. По содержанию составляющие психологической проницательности в социальной перцепции (общественно-познавательная компетенция) оказались на уровне низко выраженных показателей и очень диспропорциональными в их количественных соотношениях. Психологические механизмы социальной перцепции более выразительно представлены у будущих психологов, чем у юристов. Представители будущих специалистов, взятых к рассмотрению социономических профессий, в психологическом отражении общественного взаимодействия далеки от целостности субъективного образа мира, не проявляют гибкости в интерпретациях, не проницательны, часто предубеждены, пристрастны, не критические. Психометрическими методами установлено, что общая рефлексия проявляет незначительный потенциал развития, не достигая даже половины возможностей.

Определено, что нормативно-регулятивная компетенция по проявлению моральности является достаточно определенной, и психологи, и юристы в поведении и деятельности ориентируются на моральные принципы гражданского взаимодействия. Ведущими в реализации морали и этики для будущих психологов выступает «Я-концепция», для будущих юристов – познавательная сфера. В юридическо-правовой сфере нормативно-регулятивная компетенция гражданской компетентности в целом проявляет недостаточный уровень развития. По мнению будущих юристов, общественные взаимоотношения должны регулироваться правовыми нормами и внутренними убеждениями граждан, а с точки зрения психологов – по большей части межличностным доверием и моральными принципами.

В поведенчески-деятельной компетенции психологические диспозиции моральных мотивов и ценностей преобладают над экономическими и материальными, при этом для будущих специалистов социэкономического профиля мужского пола характерными являются признания экологических проблем регионального уровня, а вот специалисты женского пола, по большей части психологи, обеспокоены более глобальными экологическими изменениями среды. Однако, студенчество социэкономического профиля не имеет соответствующих навыков и знаний включения в цивилизованные способы защиты и сохранения экологии. Экономическая составляющая поведенческой компетенции в основном находится на среднем уровне во всех сравниваемых группах за исключением будущих юристов женского пола.

Корреляционные плеяды компетентностных шкал в большинстве своем рассредоточены с умеренно выраженными объемами фракций, где практически невозможно выделить ядерные комплексы как интегрированные в целостные объединения компетенций. Только у женщин-психологов обнаруживается системообразующий фактор (экологические смысло-ценностные ориентации), благодаря которым корреляционная плеяда обретает черты структурированности, внутренней организованности, логичной целостности.

Ключевые слова: гражданская компетентность; общественно-познавательная компетенция, нормативно-регулятивная компетенция, поведенчески-деятельностная компетенция; сферы жизнедеятельности, социэкономические профессии.

Borets' Yu.V. Psychological characteristics of civic competence of future specialists of sociology professions. - Manuscript.

Thesis for a degree in psychology, specialty 19.00.05 - social psychology; social work psychology.- Institute of Psychology named after H.S. Kostyuk of NAPS of Ukraine. - Kyiv, 2016.

The thesis is devoted to the study of psychological characteristics of civic competence of future specialists of sociology professions such as a psychologist and a lawyer. It is found that the personality's self-realization and civic competence as well are mostly associated with human abilities and skills to understand the basic areas of life activity such as legal, moral, economic, environmental.

The author presents the theoretical model of civic competence of future specialists of socionomy professions which includes the basic competencies: social and cognitive, normative and regulatory, behavioral and activity.

The criteria of forming civic competence of future psychologists and lawyers have been studied empirically. The comparative analysis of the results by sex differences has been done. Correlation ties and dependencies between competencies of civic competence have been determined, social and psychological problems and contradictions have been outlined.

Keywords: civic competence; social and cognitive competencies, normative and regulatory competencies, behavioral and activity competencies; areas of life activity; socionomy professions.